

Юрій СОРОКА
Київ

ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКЕ ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНЕ ПРОТИБОРСТВО У РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

В статті розглядається польсько-українське протистояння у роки Другої світової війни.

Ключові слова: Волинь, Галичина, Холмщина, Люблінщина, протистояння, ворожнеча.

У роки війни через західноукраїнські землі прокотилася не одна хвиля людського трагізму. Страшними і трагічними тут виявилися наслідки польсько-українського військово-політичного протиборства, витоки якого ведуть в далекі століття, випливають з діаметрально протилежних політичних цілей польського державницько-колоніального і українського національно-визвольного рухів у 20 – 30-ті роки ХХ ст., коли задовго до початку Другої світової війни український народ перестав бути аморфною етнографічною масою. З початком Другої світової війни вузол нарізних і нерозв'язаних польсько-українських відносин став розмінною карткою двох агресивних держав – Німеччини і СРСР. Приєднавши у 1939 р. безпосередньо до Рейху деякі північні і північно-західні польські території загальною площею 90 тис. км з 10 млн. мешканців, на решті центральної Польщі декретом від 12 жовтня 1939 р. Гітлер утворив Генеральне губернаторство – різновид колоніальної території, куди увійшло також біля 15 тис. км² українських етнічних земель (уздовж колишнього радянсько-польського кордону), де проживало 500 тис. українців¹. Вже сам факт штучного поділу українських територій викликав однозначно негативну реакцію українства. З метою створення видимості "підтримки" українців коштом поляків, виконуючи роль спостерігача і арбітра, німецькі органи дозволили українцям зайняти землі поляків, виселених з прикордонної смуги, єврейські будівлі, підприємства, магазини, створювали для них кращі умови шкільництва. З числа українців комплектувалися низові органи адміністративного управління, допоміжна поліція, відділи охорони підприємств та інших важливих об'єктів.

Одночасно в новоприєднаних західних областях радянська влада поряд з українізацією освіти, культури, створенням низового адміністративного апарату, націоналізацією земель і нерухомості багатих польських власників та депортациєю сотень тисяч поляків у Сибір створювала ілюзію встановлення "української влади на колишніх "східних кресах" Речі.

З початком німецько-радянської війни і швидкого відступу Червоної армії на західноукраїнських землях, зокрема на Волині і Галичині, німці організували з місцевих мешканців, чимало з яких рятувалося від вивозу на роботу в Німеччину, українську охоронну поліцію. Разом з тим, школа у Дембіці випускала батальйони польської гранатової поліції, яка налічувала 1380 рядових і 20 офіцерів. Так у люблінській округі було 25 відділів української поліції і аж 95 – польської². Таким чином, німці підтримували напружені стосунки між поляками і українцями.

У листопаді 1942 р. німці приступили до колонізації займаних земель. З цією метою із Замойського повіту на Люблінщині виселялося польське населення на захід, а українське до Грубешівського повіту. Замойський повіт планувалося заселити фольксдойчами сербськими, бессарабськими і польськими.

Було переселено 1327 родин (7087 чол.) українців і виселено 200 тис. поляків³.

В січні 1943 р. окупанти приступили до поголовного виселення польського населення з Уханя, Розкошівки, Волі Уханської та інших сіл Грубешівського повіту, заселяючи на їх місце

українців із Замойського повіту, які у майбутньому мали охороняти німецьких осадників від нападу польських збройних формувань. Відібрану німцями у поляків землю за мовчазної згоди нацистів поступово почали займати українські поселенці з навколошніх територій. Це дало підставу керівникам польського підпілля (в цьому районі діяло шість польських озброєних загонів) вдатися до відплатних акцій, застосовуючи метод колективної відповідальності всього українського населення. Жертвами різанини на Холмщині і Люблінщині у грудні 1942 р. впали 2 тисячі українців, а ще десятки тисяч, втікаючи від розлючених польських бойовиків, потягнулися через річку західний Буг на Волинь. Саме вони стали тією "наочною агітацією", яка посилила антипольські настрої серед українців на Волині.

Ще більше загострення між українцями і поляками відбувалося після того, як у березні 1943 р. українська поліція за наказом ОУН перейшла у підпілля і влилася в УПА. Німці почали формувати відділи шуцманів з поляків, основу яких становив елемент, що горів ненавистю до всього українського. Польські поліцейські чистини були розташовані в окружних і/районах, повітових містах і великих маєтках на Волині⁴. Як правило, вони утворювалися із представників місцевого польського населення. Так, у квітні 1943 р. у Сенкевичівському, Колківському на Цуманському районах у шуцмани місцеві поляки зголосилися масово. Крім цього, багато поляків з Генерал-губернаторства (з-під Перемишля, Дембліна і Радома) добровільно зголосилися до німців та поїхали на Волинь для ліквідації українського повстання. З прибуттям на Волинь польського батальйону "Шупо", одночасно було виведено звідси німецьку жандармерію, що створювало сприятливий ґрунт для переростання міжетнічного конфлікту в криваву різанину. Польська поліція дуже часто підтримувала бази польської самооборони, яких на Волині протягом першої половини 1943 р. було організовано більше сотні. Найбільші з них були у Пшебражі, Малинському, Білані, Вербі, Іваницях, Порицькому, Копачеві, Римачах, Ягодині та інших поселеннях.

Одночасно в цей же період нацисти проводять остаточну "чистку" своїх адміністративних установ на Волині від ненадійного українського елементу, їх місце зайняли особи польської національності. Так у Шуцьку всі німецькі адміністративні установи очолювалися поляками. У генерал-комісаріаті чиновників польської національності налічувалося 80%, у гебіткомісаріаті – 60%, у центральній установі з торгівлі зі Сходом – 60%, у господарському банку – 30%⁵.

Весною 1943 року вже командування радянських партизанів доповідало у Москву, що "багато поляків іде до німців добровільно, вступають в поліцію і разом з німцями знищують українські села і населення. Ведуть боротьбу з націоналістами.

У місті Колки Волинської області вся поліція – польська... На ст. Маневичі 150 поляків добровільно пішли в поліцію, з них 30 чоловік одержали зброю. В поліцію німці приймають поляків до 40-річного віку.

В околицях міста Ровно поляки спільно з німцями знищують українські села. Поляки спільно з німцями повністю знищили село Парцевич Степанського району, вбили багато українців, котрі не мають ніякого відношення до націоналістів".

У квітні 1943 р. під час однієї лише акції на території Луцького району гітлерівці з поляками спалили 5 сіл: Костюхнівку, Вовчиць, Яблуньку, Довжицю і Загорівку. Тоді ж німці спільно з польською шуцполіцією двічі нападали на колонію Красний сад у Горохівському районі, де розстріляли близько 100 осіб і знищили 22 господарства⁶.

18 травня 1943 р. крайовий провідник ОУН на Північно-Західних землях Дмитро Клячківський (Клим Савур) звернувся з відозвою до польського населення: "...У теперішній час наша адміністрація полішила свої пости, щоб німці не мали доступу до наших сіл і не могли б нас нищити, як це було досі. Ви першими добровільно зголосилися зайняти її місце і допомагаєте німцям проводити їхню бандитську роботу. Зараз ви є сліпим знаряддям в німецьких руках, яке спрямоване проти нас. Але пам'ятаєте, якщо польська громадськість не вплине на тих, котрі пішли в адміністрацію, поліцію та інші установи з тим, щоб вони їх полишили, то гнів українського народу вилітиться на тих поляків, які мешкають на українських землях. Кожне наше спалене село, кожна нова жертва, що будуть з вашої вини, відіб'ються на вас... Поляки! Опам'ятайтесь! Повертайтесь додому. Ті, котрі зараз служать і допомагають німцям, ще можуть повернутися, але завтра буде пізно. Хто буде і надалі служити та допомагати гестапо, того не міне заслужена кара"⁷.

Ставлення польського емігрантського уряду у Лондоні і польського підпілля до українсько-го питання визначалося декількома чинниками. По-перше: з початком війни польські офіційні особи безкомпромісно відстоювали принцип непорушності довоєнних кордонів Речі Посполитої, по-друге, – реалії, міжнародних стосунків уже в ході Другої світової війни вимагали від польського уряду переоцінки свого ставлення до національних меншин узагалі й до українців зокрема, щоб мати можливість висунути легітимні претензії на східні території довоєнного періоду Уряд Сікорського і зробив це у заяві від 24 лютого 1942 р., де стверджувався намір "гарантувати українцям цілковиту рівноправність у кожній сфері діяльності". В такому ж дусі 31 березня 1943 р. Рада Міністрів в ухвалених тезах з української проблеми обіцяла україн-цям культурну автономію, певні економічні перетворення, гарантії прав свобод, але нічого не заявляла про визнання права на західноукраїнській території, а тим більше про створення на цих територіях своєї держави. По-третє – польське підпілля на західноукраїнських теренах не було єдиним і цілісним організмом. Водночас з існуванням конспіративної мережі Армії Крайової існували і бази самооборони, партизанські загони, які могли також співпрацювати з німцями, угорцями, радянськими партизанами і т.д. Це в свою чергу негативно позначалося на взаємовідносинах між обома сторонами⁸.

Саме відсутністю єдності в координації дій пояснюється відповідна реакція поляків Волині і Галичини на березневу заяву уряду. За думкою регионального польського керівництва, обі-цянки, які були надані українцям, були рівнозначні наданню їм статусу територіальної авто-номії.

Розкол між лондонським урядом та польським підпіллям чітко виявився в тому, що регіо-нальне керівництво модифікувало рішення Ради Міністрів від 31 березня 1943 р., котре мало бути оголошено українському населенню і опублікувало його у формі Відозви до українського народу 30 липня 1943 р. Відозва рясніла звинуваченнями, погрозами та категоричними вимо-гами. Вона практично звела нанівець започатковані елементи порозуміння у запропонованих вищезгаданих рішеннях. Крайова політична репрезентація у своєму закликі не тільки чітко заявила, що Польща не відмовиться від своїх східних територій, а ще й закликала українців шукати Україну не на Волині і Галичині, "а не річці Дніпро, в Києві та Харкові"⁹. На місцях антиукраїнські настрої також підсилювалися численними відзвами низового керівництва, в яких заявлялося право Польщі "на своїх східні землі", де "польська нація впродовж століть зробила величезний цивілізаційний та культурний внесок.

Ставлення окупантів до польсько-українського конфлікту цинічно озвучив рейхскомісар України Еріх Кох: "Хочу, щоб поляк при зустрічі вбивав українця, і, навпаки, щоб українець вбивав поляка. Якщо по дорозі уб'ють єрея, буде те, що я хочу"¹⁰.

Вже весною 1943 р. масовими стали напади гітлерівців на польські села під виглядом "бандерівців". За здійснені німцями злочини польські боївки мстилися невинним українцям. У відповідь УПА палила польські поселення. Маховик невгамованого насилля розкручувався і досяг свого апогею 11 – 12 липня 1943 р., коли загони УПА, бульбівців і мельниківців, а то й просто озброєних селян одночасно напали на 167 польських поселень у Ковельському, Горохівському та Володимирському повітах. У відповідь на події 11 – 12 липня польська допомі-жна поліція відповіла масовими нападами на українські села. Так, 24 липня 1943 р. повністю було спалене село Уличів Турійського району, а понад 1000 осіб, в основному літніх людей та дітей, було помордовано і знищено¹¹. До кінця 1943 р. вся Волинь стала місцем десятків тисяч трагедій. Обидві сторони проливали безневинну кров і обрали не політичне, а біологі-чне розв'язання проблеми, застосовуючи середньовічну жорстокість і жах.

Свою лепту в розпалювання ворожнечі внесли і радянські партизани. Керівництво парті-занським рухом ставило за мету використати поляків для розпалювання партизанської війни і протидії українському націоналістичному підпіллю. Оскільки українське населення у більшо-сті своїй радянської влади не сприйняло, то основною соціальною та матеріальною базою радянських партизанів на Волині стали польські колонії і села. Так польське село Бобровська Рудня на Костопільщині стало своєрідною "столицею" на певний час загону Д. Медведєва: партизанський загін М.Прокоп'юка, який діяв в районі Цуманських лісів тісно спрацював з найбільшою польською базою самооборони в селі Пшебраже. У своєму звіті про бойову діяль-ність загону Прокоп'юк писав: "У самому питанні про міжусобицю, спровоковану гітлерівцями

між українськими і польськими націоналістами, керівники села Пшебраже, на жаль, відігравали нерозумну роль. Будучи осадниками і членами союзу осадників, вони ототожнювали націоналістичні банди ОУН-УПА з усім українським народом, на який дивились не інакше, як очима свого колишнього воєводи Юзефського¹².

Вже в травні 1943 р. Український штаб партизанського руху, виконуючи директиви ЦК КП(б)У, передав розпорядження в лісі Волині організовувати польські партизанські загони. Водночас діючі радянські партизанські загони влітку 1943 р. провели мобілізацію до своїх лав близько 5 тисяч місцевих поляків¹³. В очах українського населення Волині поляки перетворилися на колабораціоністів – німецьких і радянських, а це сприяло посиленню ворожнечі. За розповіддю очевидця: "...на всьому Поліссі та великій частині Волині літом 1943 р. витворилася така ситуація, якої собі бажав Сталін. Вночі кругом заграва, бо бандерівці випалюють майно поляків та бульбівців як зрадників. Вдень кругом заграва, бо німці з поляками й узбеками випалюють українські села та вистрілюють народ за бандитизм. Іншої ночі більшовицькі партизани з поляками допалюють решту українських сіл, що їх не випалили німці за дня. Куди не глянь вогонь. Куди не повернись трупи і кров"¹⁴.

За документальними свідченнями, щоб загострити ще більше польсько-українську ворожнечу під виглядом УПА і АК (Армія Крайова) діяли спецгрупи НКВС, які одночасно чинили напади на українські і польські села, прикриваючись українськими і польськими патріотичними гаслами. Коли в дію вступали вже справжні бойові загони, переодягнені енкаведисти передислокувались в інші райони¹⁵. Зерна провокацій і ненависті дуже скоро розсіялися на Галичині і з новою силою розрослися на етнічних українських територіях Холмщини, Підляшшя, Надсяння, Лемківщини.

Внаслідок жорсткого і кривавого протистояння між поляками і українцями сuto політична проблема майбутніх кордонів Польщі переросла у питання життя і смерті десятків тисяч людей. Саме за цих обставин митрополит Української греко-католицької церкви ОУН-Б запропонував переговори-порозуміння з відповідальними польськими представниками. ОУН, пропонуючи антинацистську й антирадянську співпрацю, була готова відкласти на пізніше ухвалення рішення щодо польсько-українського кордону. Однак спроби порозуміння в 1943 р. наштовхувалися на емоційні взаємозвинувачення і обстоювання безкомпромісних позицій щодо терitorіальних проблем. Тільки учасникам конференції, що відбулась у Львові у березні 1944 р. пощастило досягти певного компромісу. Згідно з протоколом цієї конференції обидві сторони дійшли згоди, що існування суверенних держав Польщі та України є в інтересах обох народів, а для безпечної майбутнього обох націй – історичною необхідністю. Сторони погодилися, що кордони між двома країнами визначають суверенні держави.

Але навіть під час перебігу цієї конференції переговорів 1944 – 1945 років звинувачення на адресу один одного, взаємна недовіра, а то й ненависть продовжували домінувати в стосунках між обома народами¹⁶.

Наслідком трагічного протистояння на Волині стали величезні людські жертви і матеріальні втрати з обох сторін. Точна кількість жертв не відома досі. У працях окремих польських істориків стверджується, що загинуло від 50 до 100 тисяч поляків і 25 – 30 тисяч українців. Українські дослідники наводять цифри втрат 35 і 15 тисяч. Існує також посилання на звіт Армії Крайової за 1943 рік, який свідчить про те, що на Волині загинуло 15 тисяч поляків і близько 12 тисяч українців¹⁷.

Міжетнічне польсько-українське протистояння в роки Другої світової війни стало жертвовним наслідком уже сформованих історичних обставин та стереотипів, підступних дій та намірів нацистської Німеччини та тоталітарного радянського режиму знекровити, виснажити і придушити національно-визвольний рух обох народів, незваженої політики власних провідників, які не зуміли своєчасно погасити це протистояння, відійти від політики сили, взаємної недовіри і ворожнечі.

¹ Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – Париж–Нью-Йорк–Львів, 1999. – С. 79.

² Трофимович В. Роль Німеччини в українсько-польському конфлікті 1939 – 1945. В кн. Україна-Польща: важкі питання. – Т.5. – Луцьк, 2001. – С. 186 – 187.

- ³Сергійчук В. Трагедія Волині. Причини й перебіг польсько-українського конфлікту в роки Другої світової війни. – К., 2003. – С. 25 – 26; його ж. Поляки на Волині у роки Другої світової війни. Документи з українських архівів і польські публікації. – К., 2003. – С. 54.
- ⁴Ілюшин І. Польське військово-політичне підпілля в західній Україні (1939 – 1945 рр.). Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук. – К., 2003. – С. 21.
- ⁵Трагедія Волині: погляд через століття. // Дзеркало тижня, 2003. – №6 (431). – 15 лютого.
- ⁶Центральний державний архів громадських об'єднань України (Далі: ЦДАГОУ). – Ф.62. – Оп.1. – Спр. 254. – Арк. 36; Сергійчук В. Поляки на Волині у роки Другої світової війни. – С. 26.
- ⁷Сергійчук В. Вказ. праця. – С. 26.
- ⁸Див.: Гунчак Тарас. Поляки і українці під час Другої світової війни. // Україна – Польща: історія і сучасність. Випуск 13 у двох частинах. Частина 1. – К., 2003. – С. 336; Шишкін Іван. Українське питання в політиці польського підпілля в роки Другої світової війни. // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Спецвипуск. – Дрогобич, 2002. – С. 279, 301.
- ⁹Зашкільняк К.Л. Українська проблема в політиці польського еміграційного уряду і польського підпілля в 1939–1945 роках. У книзі: Україна – Польща: важкі питання. – Т.4. Матеріали IV міжнародного семінару істориків "Українсько-польські відносини під час Другої світової війни". – Варшава, 8 – 10 жовтня 1998 року. – Варшава, 1999. – С. 133; Гунчак Т. Вказ. праця. – С. 338, 339.
- ¹⁰Трофимович Ю. Вказ. праця. – С. 190.
- ¹¹Державний архів Рівненської області. – Ф.Р-30. – Оп.2. – Спр.39.
- ¹²ЦДАВОУ. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.128. – Арк.28.
- ¹³ЦДАГОУ. – Ф.62. – Оп.4. – Спр.310. – Арк.9 – 16.
- ¹⁴Трофимович В. Вказ. праця. – С. 201.
- ¹⁵Сергійчук В. Трагедія Волині. – С. 43 – 45.
- ¹⁶Гунчак Т. Вказ. праця. – С. 339 – 340.
- ¹⁷Україна – Польща: важкі питання. – Т.5. – С. 261 – 262; Сергійчук В. Трагедія Волині. – С. 58 – 59; Дзеркало тижня, 2003. – 15 лютого.

В статье рассматривается польско-украинское противостояние в годы Второй мировой войны.

Ключевые слова: Волынь, Галичина, Холмщина, Люблинщина, противостояние, вражда.

Article deals with Polish-Ukrainian confrontation in the years of World War II.

Key words: Volhyn', Halychyna, Kholmshchyna, Lublynshchyna, confrontation, hostility.